

Yoshi qirqlardan sal oshgan, chang bosgan palto va katak cholvor kiygan badavlat odam, 1859-yilning 20-mayida *** degan tosh yoʻl boʻyidagi saroyining zinapoyasiga boshyalang chiqib, oʻzining yosh, beti choʻzinchoq, iyagiga oqish tuklar sabza urgan, koʻzlari kichik va xira xizmatkoridan:

– Xoʻsh, Pyotr? Hali koʻrinmayaptimi? – deb soʻradi.

Har jihati: qulogʻidagi feruza isirgʻasi, boʻyalgan sochi, sertavoze harakatlari, xullas, butun qiyofasi eng soʻnggi barkamol boʻgʻinga mansubligini namoyon etib turgan bu xizmatkor muruvvat bilan yoʻlga qarab:

– Taqsir, koʻrinmayapti, – dedi.

– Koʻrinmayapti degin-a? – takror soʻradi xoʻjayin.

– Ha, koʻrinmayapti, – deb yana javob qildi xizmatkor.

Xoʻjayin «uh» tortdi-da, oʻrindiqqacha choʻkdi. U oyoqlarini bukkan holda oʻrindiqlik tagiga tiqib, oʻyga tolgancha, tevarak-atrofga nazar tashlab oʻtirarkan, biz kitobxonlarni qahramonimiz bilan tanishtiramiz.

Uning nomi Nikolay Petrovich Kirsanov. U saroydan oʻn besh chaqirim narida yaxshigina yer-mulikka va ikki yuz nafar dehqonga egalik qilardi yoki oʻzining

aytishiga ko'ra, o'sha vaqtlarda, ya'ni dehqonlar bilan mulkning chegarasini aniqlab, «ferma»¹ qurgan kundan boshlab, ikki ming botmon yeri bor edi. Uning otasi umr bo'yi shahardan chekkaroqda yashab, o'z martaba-yu darajasi soyasida ancha obro' qozongan, avval brigada², so'ng diviziya³ qo'mondonligiga erishgan, hayoti mehnatga baxshida, omi, qo'rs, biroq xushfe'l odam bo'lib, 1812-yilning shijoatli rus generallaridan edi. Nikolay Petrovich akasi Pavel singari (akasi to'g'risida keyinroq hikoya qilinadi) Rossiya janubida tug'ilib, o'n to'rt yoshiga qadar uyda, arzon-garovga ishlaydigan murabbiylar, betakalluf, lekin xushomadgo'y ad'yutantlar, polk va shtab ahllari muhitida tarbiyalangandi. Uning volidasi Kolyazinlar naslidan bo'lib, qizlik vaqtida Agathe (Agafya), generalga tekkanidan keyin esa Agafokleya Kuzminishna Kirsanova deb yuritilgan «qo'mondon oyim»lardan bo'lib, hashamdor chepchik⁴ bilan g'alati shoyi ko'ylak kiyar, butxonaga borganida, sanam oldiga hammadan avval o'tar, shang'illab gapirar, bolalariga har kuni ertalab qo'lini o'pgani ijozat berar, kechalari esa yotar oldidan ularni duo qilar, xullas, o'z gashtini surib, rohatda yashar edi. Generalning o'g'li bo'lgan Nikolay Petrovich dovyuraklik narida tursin, hatto «qo'rzoq» degan laqab orttirgandi. U akasi Pavel kabi harbiy xizmatga kirishi lozim edi-yu, lekin o'zining harbiy maktabga olingani haqidagi xabar kelgan kuni oyog'ini mayib qilib qo'yib, ikki

¹ Ferma – yer-mulkning ayrim xo'jalik shaklida ajratilgan bir qismi.

² Brigada – qo'shilma.

³ Diviziya – bir necha polkdan iborat harbiy qism.

⁴ Chepchik – keksa ayollarning bosh kiyimi.

oy to'shakda yotganidan keyin umrbod «cho'loq» bo'lib qolgan. Otasi undan qo'l siltab, uni xizmatga qo'ygan edi. O'g'li o'n sakkiz yoshga to'lishi bilan otasi uni Peterburgga olib borib, universitetga joylashtirib qo'ydi.

Xuddi o'sha kezda uning akasi harbiy maktabni bitirib, gvardiyachi polk zobiti bo'ldi. Aka-uka tog'alari, katta amaldor Ilya Kolyazinning nazorati ostida bir xonada turardilar. Ularning otasi o'z diviziyasiga va rafiqasi yoniga qaytib, o'g'illariga har zamon-har zamonda katta kulrang qog'ozga mirzasi tomonidan xunuk yozuvda yozilgan noma yo'llab turardi. Nomalarning oxiriga o'z qo'li bilan aji-buji qilib, «General-mayor Piotr Kirsanof» deb imzo qo'yardi. 1835-yilda Nikolay Petrovich universitetni bitirib, nomzodlik unvonini oldi va xuddi o'sha yili, askarlari ko'rikdan ko'ngilsiz o'tgani uchun xizmatdan bo'shatilgan general Kirsanov turmushini o'tkazish niyatida xotini bilan Peterburgga ko'chib keldi. U Tavricheskiy bog'i yonidagi bir uyni ijaraga olib, ingliz klubiga¹ yozilishni ko'zlagan edi, ammo nogahon o'lib qoldi. Agafokleya Kuzminishna ham undan keyin uzoq yashamadi. U poytaxtning karquloq hayotiga ko'nika olmadi, iste'fodan so'nggi hayot g'ussasi uni go'rga tiqdi. Nikolay Petrovich esa ota-onasi tiriklik chog'idayoq, ularning qattiq ranjishlariga qaramay, o'zining sobiq uy xo'jayini bo'lmish amaldor Prepolovenskiyning ko'hlikkina va aytishlaricha, o'qimishli, ya'ni jurnallarning «fan» bo'limidagi jiddiy maqolalarni mutolaa qilib turadigan qiziga ko'ngil qo'ygan edi. Nikolay Petrovich ota-onasiga tutgan aza kun-

¹ Peterburgda faqat zamindor va badavlat boylarni a'zolikka qabul qiluvchi klub.

lari o'tishi bilan shu qizga uylandi va otasi oshnagog'aynigarchilik bilan joylashtirib qo'yan yer ishlari vazirligidagi xizmatini tashlab, o'zining Mashasi bilan boshqa o'rmon institutiga yaqin bir bog'da, keyin shaharda mehmonxonasi sovuqroq, zinapoyali yaxshigina bir uyda, nihoyat, qishloqda, butkul ko'chib kelgan joyida – kayf-safo bilan umr kechirdi va tez orada farzand ko'rib, otini Arkadiy qo'yishdi. Er-u xotin tinch-totuv umr kechirar edi. Ular hech qachon deyarli bir-biridan ajralmay, birga kitob o'qishar, birgalashib pianino chalishar, lapar aytishardi. Xotini gul o'stirish-u parranda boqish bilan mashg'ul bo'lar, eri esa ba'zan ovga chiqar va xo'jalik ishlariga andarmon edi. Arkadiy ham bu tinch-osuda hayotda kundan-kunga o'saverdi. O'n yil xuddi tushdek o'tib ketdi. 1847-yilda Kirsanovning xotini vafot qildi. Nikolay Petrovichga bu judolik qattiq ta'sir qilib, bir necha hafta ichida sochlari oqarib ketdi, biroz bo'lsa-da ovunib kelmoq uchun chet elga borishga hozirlangan edi... Ammo 1848-yil¹ boshlanib qoldi. U istar-istamas qishlog'iga qaytdi va uzoq vaqt bekor yotganidan keyin xo'jalikni tuzatish ishlariga kirishdi. 1855-yilda o'g'lini universitetga oborib, Peterburgda uch qishni jigarbandi bilan birga o'tkazdi. U Arkadiyning o'rtoqlari bilan do'stlashishni istab, hech qayerga chiqmas edi. Keyingi qishda u Peterburgga borolmadi, ana endi biz uni 1859-yilning may oyida soch-soqollari oqargan, biroz bukchaygan va shishinqiragan holda ko'rib turibmiz: u bir zamonlar o'zi ham nomzodlik unvonini olganidek, nomzod bo'lib qaytayotgan o'g'lini kutib turmoqda edi.

Xizmatkor odob yuzasidanmi yoki xo'jayinning ko'z o'ngida turishni o'ng'aysiz deb bilganidanmi,

¹ G'arbiy Yevropada inqilob harakatlari boshlangan yil.

darvozadan ichkariga kirib, tamaki cheka boshladi. Nikolay Petrovich esa boshini quyi solib, chirik zinapoyaga ko'z tashladi. Kattakon chipor jo'ja zinlarda qo'pol sariq oyoqlari bilan tap-tap etib, chiqib-tushib yuribdi. Zinapoyaning panjarasi ustida shumshayib o'tirgan iflos mushuk unga xo'mrayib qarab turibdi. Oftob qizdirar, saroyning yarim qorong'i dahlizidan issiq qora non hidi kelib turardi. Bizning Nikolay Petrovichimiz xayol daryosiga cho'mgan. Uning boshiga hadeb: «O'g'lim... Arkasha... nomzod bo'libdi-da...», degan o'y kelgani-kelgan edi. U boshqa xayollarga berilishni istardi-yu, biroq miyasida nuqul shu o'y charx uraverardi. Marhuma xotini esiga tushdi: «Shu kunlarga yeta olmadi» deb shivirladi u qayg'urib. Nogahon yo'lga katta bir ko'k kaptar uchib tushdi va quduq yonidagi ko'lmakdan suv ichgani o'sha tomonga yo'rg'alab ketdi. Nikolay Petrovich kaptardan ko'z uzmay turar ekan, qulog'iga yaqinlashib kelayotgan g'ildirak tovushlari eshitildi...

Xizmatkori darvozadan chiqib:

– Kelishayotganga o'xshaydi, – dedi.

Nikolay Petrovich irg'ib o'rnidan turdi-da, yo'lga ko'z tikdi. Uchta bekat otlari qo'shilgan tarantas¹ kelayotgani ko'rindi. Unda talaba bosh kiyimining hoshiyasi va qadrdon kishining tanish chehrasi ko'zga tashlandi.

– Arkasham! Arkasham! – deb qichqirib yubordi Kirsanov va quchoq ochib yugurdi... Birozdan keyin uning lablari yosh nomzodning soqolsiz, chang bosgan va oftobda qoraygan yuzlaridan o'pa boshladi.

¹ Tarantas – yomon yo'llardan yurishga moslangan arava.

Dadasining erkalatishidan boshi osmonga yetgan Arkadiy uzoq yo'l bosib kelgani sababli xirillab qolgan, lekin yoshlarga xos jaranglagan ovoz bilan:

– Ust-boshimni qoqib olay, dada, bo'lmasa hamma yog'ingizni iflos qilib qo'yaman, – derdi.

Nikolay Petrovich iljayib:

– Hechqisi yo'q, hechqisi yo'q, o'g'lim, – dedi va o'g'lining shinelli yoqasi-yu o'zining paltosini birikki marta qoqdi. – Qani, menga qara, durustroq ko'ray-chi, – deb orqaga tisarildi va, – mana bu yoqqa, bu yoqqa, otlarni ham tezroq olib kelinglar, – deb, jadallaganicha saroyga qarab yurdi.

Nikolay Petrovich o'g'lidan ko'ra ko'proq hayajondan o'zini yo'qotib qo'ygan va bundan biroz uyalganday ko'rinar edi. Arkadiy uni to'xtatib:

– Dada, jonajon o'rtog'im Bazarov bilan tanishtirib qo'yishga ijozat bering. Men u haqda sizga ko'p xat yozgan edim. O'rtog'im shunday iltifotli odamki, biznikida mehmon bo'lib qolishga ko'ndi, – dedi.

Nikolay Petrovich darrov orqasiga qayrilib, endigina tarantasdan tushgan, popukli uzun chopon kiygan novcha yigit oldiga keldi-da, uning uzatgan qo'lini qattiq qisib:

– Xursandman, biznikiga tashrif buyurganinigizdan minnatdorman, umid qilamanki... Ismingiz va otangiz nomini bilsak bo'ladimi? – deb gap boshladi.

Bazarov asta, lekin dadillik bilan:

– Yevgeniy Vasilyev, – dedi-da, choponining yoqasini qaytardi, uning yuzini Nikolay Petrovich ko'rdi. Keng peshana, osilgan yaltiroq chakka soqol, qirra burun, ko'kka moyil katta ko'zlar, muloyim tabassum bilan jonlangan yuz – ozg'in-u novcha

bu yigitning o'ziga ishonchi zo'r, g'oyatda aqlliligini ko'rsatib turardi. Nikolay Petrovich so'zida davom etib:

– Muhtaram Yevgeniy Vasilich, biznikida zerikib qolmassiz, deb o'ylayman, – dedi.

Bazarovning nozik lablari sal-pal qimirladi-yu, lekin hech qanday javob qaytarmadi, faqat bosh kiyimini sal ko'tarib qo'ydi. U uzun-u quyuq qoramtir-sariq sochli yigitning kattakon boshini butunlay berkitib turmas edi.

Nikolay Petrovich yana o'g'li tomon burilib:

– Xo'sh, Arkadiy, otlarni hozir qo'shaversinmi yoki picha dam olasizlarmi? – deb so'radi.

– Uyda dam olarmiz, dada, otlarni qo'shishga buyuraving, – dedi Arkadiy.

Nikolay Petrovich darrov:

– Hozir, hozir. Hoy, Pyotr, eshityapsanmi? Buyur, uka, chaqqon bo'l, – dedi.

Barkamol xizmatkor sifatidagi Pyotr Arkadiyning oldiga yaqin kelmay, uzoqdan ta'zim qildi-da, yana darvozadan ichkariga kirib ketdi. Nikolay Petrovich o'g'liga:

– Men o'zim ham bu yerga izvoshda kelgan edim, ammò sening tarantasing uchun ham uchta ot tayyor, – dedi shoshib-pishib Arkadiy, o'sha paytda u saroy bekasi olib kelgan mis cho'michdan suv ichib turardi. Bazarov esa mushtugiga tamaki solib chekdi-da, otlarni chiqarayotgan aravakash yoniga keldi:

– Mening izvoshim ikki kishilik, xolos. Ammo o'rtog'ingni... – deb gap boshlagan edi Nikolay Petrovich, Arkadiy uning gapini bo'lib shivirladi:

– U biz kelgan tarantasda borar, unga oshiqcha takalluf qilib o'tirishning hojati yo'q. U juda ajoyib va sodda yigit, keyin yaxshiroq bilib olasiz.

Nikolay Petrovichning izvoshchisi otlarni yetaklab keldi.

Bazarov aravakashga qarab:

– Qani, tezroq boʻl, patak soqol! – dedi.

Uning yonida qoʻlini poʻstinining yirtigʻiga tiqib turgan aravakash sherigiga qarab:

– Hoy, Mityuxa, xoʻjayin nima deyaptilar, eshitayapsanmi? Rostdan ham patak soqol ekansanku, – dedi.

Mityuxa esa telpagini silkitdi-da, oʻrtadagi terga pishgan ot tizginini tortdi.

– Hoy, yigitlar, chaqqon-chaqqon boʻlsalaring-chi, choychaqalik chiqib qolar axir! – dedi Nikolay Petrovich.

Birpasda otlar qoʻshib boʻlindi. Ota-bola izvoshga oʻtirdilar. Pyotr izvoshchi yonidan joy oldi. Bazarov tarantasma chiqdi-da, boshini teri yostiqa qoʻydi. Ik-kala ekipaj yoʻlga tushdi.

3

Nikolay Petrovich oʻgʻlining goh yelkasiga, goh tiz-zasiga qoqib:

– Shunday qilib, axiyri nomzod boʻlib, oʻz uyingga qaytibsan-da, juda soz! – derdi.

Arkadiy, oʻzining butun vujudini qamrab olgan bolalarcha samimiy xursandligiga qaramasdan, hayajonlantiradigan gaplarni tezroq boshqa yoqqa burmoqchi boʻlib:

– Amakim qalay? Salomatmilar? – dedi.

– Salomat, seni qarshi olgani men bilan birga kelmoqchi edi, ammo nimagadir kelmadi, – dedi Nikolay Petrovich.

– Siz meni koʻp kutib qoldingizmi? – deb soʻradi Arkadiy.

- Besh soatcha.
- Dadaginamdan o'rgilay.

Arkadiy otasi tomon tez burildi-da, uning betidan cho'pillatib o'pib oldi. Nikolay Petrovich esa sekin kulib qo'ydi-da:

– Men senga g'alati bir ot hozirlab qo'yibman. Uni hali ko'rarsan. Hujrangga ham guldor qog'ozlar yopishtirilgan, – dedi.

– Bazarovga ham hujra bormi?

– Unga ham topilib qolar.

– Jon dada, uni qo'lingdan kelgancha hurmat qil. Do'stimni naqadar qadrlashimni senga aytib ado qilolmayman.

– Sen u bilan yaqinda tanishdingmi?

– Ha, yaqinda.

– Shuning uchun ham o'tgan yilgi qishda uni men ko'rmagan ekanman-da. Nima bilan mashg'ul?

– Asosan tabiiy fanlar bilan shug'ullanadi. Shunday bo'lsa-da, hamma narsani biladi. Kelgusi yili doktorlikka imtihon bermoqchi.

– Ha-ha! U tibbiyot fakultetida ekan-da, – dedi Nikolay Petrovich va biroz jim qoldi, keyin qo'lini bir tomonga cho'zib: – Pyotr, anavi ketayotganlar bizning dehqonlar emasmi? – deb so'radi.

Pyotr xo'jayin ko'rsatgan tomonga qaradi. Suluqsiz otlar qo'shilgan bir nechta arava qishloqning tor yo'llaridan g'izillab ketmoqda edi. Har qaysi aravada uzun po'stinlarining oldi ochiq bittadan dehqon, ko'p bo'lsa ikkitadan o'tirib ketishardi.

– Bular qayoqqa ketayotibdi ekan, shahargami deyman-a?

– Shaharga bo'lsa kerak. Qovoqxonagadir-da, – deb qo'shimcha qildi nafrat bilan Pyotr izvoshchiga qochiriq qilganday, uning tomoniga sal engashib. Bi-

roq izvoshchi pinagini ham buzmasdi, chunki u eski zamon odami bo'lib, yangi maslaklarga sira tobi yo'q edi.

Nikolay Petrovich o'g'liga qarab, tag'in gap boshladi:

– Bu yil dehqonlar meni ko'p tashvishga solib qo'yishdi. Obrok¹ to'lashmayapti. Ular bilan qanday kelishish mumkin, hayronman?

– Yollagan xizmatkorlaringizdan o'zingiz rozimisiz?

– Ha, – dedi Nikolay Petrovich g'ijinib, – lekin ular boshqalarni quturtirishyapti, hamma balo shunda. Hech biri jon kuydirib ishlamaydi. Ot-abzallarini ishdan chiqarishyapti. Ammo yerlarni tuzuk haydashdi... Mayli, bu savdolar ham o'tib ketar. Sen xo'jalik ishlariga qiziqasanmi?

Arkadiy dadasining so'nggi savoliga javob bemay:

– Bu yerda soya-salqin joy yo'q, shunisi yomon, – dedi.

– Men boloxonaning shimol tomoniga katta parda to'sib qo'ydim. Endi ochiq havoda ovqat qilinsa ham bo'laveradi, – dedi Nikolay Petrovich.

– U holda, dala hovliga o'xshab qolar ekan-da... Ha, mayli bularning ahamiyati yo'q. Ammo bu yerning havosini aytmayisizmi? Naqadar xushbo'y-a! Menimcha, bu kabi xushhavo joy dunyoning hech yerida bo'lmasa kerak! Bu yerning osmoni ham...

Arkadiy birdan gapini to'xtatdi, qayrilib orqasiga ko'z tashladi-da, jim bo'lib qoldi.

– Albatta, – dedi Nikolay Petrovich, – shu yerda tug'ilib o'sding, shuning uchun ham bu zamin tabiati senga qimmatli bo'lib ko'rinadi...

– Yo'q, dada, kishi qayerda tug'ilib o'smasin, baribir.

¹ Obrok – dehqonlarning zamindorga pul yoki mahsulot ko'rinishida beradigan soliq turlaridan biri.

– Har holda...

– Yo‘q, buning hech farqi yo‘q.

Nikolay Petrovich o‘g‘liga qiyo boqib qo‘ydi, yana suhbat boshlanib ketguncha izvosh yarim chaqirim yo‘l bosdi. Nikolay Petrovich gap boshladi:

– Yodimda yo‘q, senga yozdimmi, yo‘qmi, burungi enagang Yegorovna vafot etdi.

– Yo‘g‘-e? Sho‘rlik kampir! Prokofyevich tirikmi?

– Tirik, hech o‘zgargani yo‘q. Hamon to‘ng‘illab yurgani-yurgan. Xullas, Marinoda¹ katta o‘zgarishlar bo‘lgani yo‘q.

– Gumashtangiz hali ham o‘sha kishimi?

– Ha, aytgandek, boshqa gumashta oldim. Krepostnoylikdan² ozod qilingan xizmatkorlarni saqlamaydigan bo‘ldim, saqlasam ham ularga biror javobgarlik ish topshirmayman. (Shunda Arkadiy ko‘zlari bilan Pyotrغا ishora qildi, *Il est libre en effet*³, – dedi Nikolay Petrovich asta, – ammo bu kamerdiner-ku⁴. Hozirgi gumashtam shaharlik yigit, juda ishbilarmonga o‘xshaydi. Men unga bir yilga ikki yuz ellik so‘m maosh tayinladim. Aytgandek, – deb qo‘shimcha qildi Nikolay Petrovich peshanasi va qoshlarini qo‘li bilan artib, u tashvish tortganida yo biror nima demoqchi bo‘lganida, har doim shunday qilar edi. – Men hozir senga Marinoda aytarlik o‘zgarishlar bo‘lgani yo‘q dedim-ku... Bu gapim unchalik to‘g‘ri emas. Shuni ham aytib qo‘ymoqchimanki, garchi...

Nikolay Petrovich birpas duduqlanib qoldi-da, gapini fransuzcha davom ettirdi:

¹ Marino – Nikolay Petrovich Kirsanov qishlog‘i – qo‘rg‘oni.

² Krepostnoy – g‘oyatda qashshoq dehqonlar. Krepostnoylik huquqi asosida zamindorlar ularni qulday ishlatishgan.

³ *Il est libre en effet* – u chindan ham ozod (krepostnoy qulligidan) degan ma‘noda.

⁴ Kamerdiner – uy. egasining shaxsiy xizmatkori.

– Axloq bobida o‘taketgan qattiqqo‘l bo‘lgan kishi mening ochiqso‘zlashishimni nojo‘ya deb topar; lekin, avvalo, buni yashirib bo‘lmaydi, so‘ngra, otaning, o‘g‘liga munosabati masalasiga kelganda har doim alohida yo‘l tutib kelganligimni o‘zing yaxshi bilasan. Albatta, mening ustimdan qanday hukm chiqarsang haqlisan. Mening shu yoshimda... Xullas, haligi... O‘sha qiz, ehtimol, sen u haqda eshitgan bo‘lsang kerak.

– Fenichkami? – deb so‘radi Arkadiy mulohaza qilmasdan.

Nikolay Petrovich bir qizardi-yu so‘zida davom etdi:

– Uning nomini sekinroq aytgin... Ha u... O‘sha qiz hozir menikida yashayotir. Men unga joy berdim... Anavi yerda ikkita kichik uycha bor edi. Albatta, lozim bo‘lar ekan, bularning barini o‘zgartirish mumkin.

– Qo‘ysangiz-chi, dada, nega endi?

– O‘rtog‘ing biznikida mehmon bo‘lib qoladi-ku... O‘ng‘aysiz...

– Bazarov xususida ko‘nglingizni to‘q qiling. U bunday masalalarda juda oliyjanob kishi.

– Shundaylikka shundayku-ya, lekin fligelning¹ mazasi yo‘q, shunisi yomon, – dedi Nikolay Petrovich.

– Dada, sizni qarang-a, afv so‘ramoqchimisiz deyman! Uyat emasmi?

Nikolay Petrovich borgan sari qizarib:

– Albatta uyat, – dedi.

– Bo‘ldi, dada, bo‘ldi, bas! – muloyim kulib qo‘ydi Arkadiy.

Keyin «Nimadan afv so‘rayapti?», deb o‘ylanib qoldi va dilida qandaydir yashirin, otasidan ustunlik hissi tug‘ilib, mehribon-u muloyim dadasiga rahmi

¹ Fligel – hovli ichiga solingan kichik uy.

keldi. «Bas qiling», deb takrorladi u yana, o'zining kamolga erishganligidan beixtiyor huzurlanib.

Nikolay Petrovich, peshanasini artar ekan, barmoqlari orasidan o'g'lga qaradi va nimadir qalbiga sanchilganday bo'ldi... Biroq o'sha zahotiyuq, o'zini-o'zi aybladi, ancha sukut saqlaganidan keyin u:

– Ana endi bizning yerlarimiz boshlandi, – deb yana gap boshladi.

– Anavi ko'rinayotgan o'rmon ham bizniki bo'lsa kerak? – deb so'radi Arkadiy.

– Ha, bizniki. Lekin men uni sotib yubordim. Bu yil kesishadi.

– Nega uni sotdingiz?

– Pul zarur bo'lib qoldi. Undan tashqari, bu yer dehqonlarga o'tib ketadi.

– Sizga pul to'lamaydigan dehqonlargami?

– Bu endi ularning ishi, har holda, qachon bo'lsa-da, to'lashar.

– Essizgina o'rmon! – dedi Arkadiy va chor atrof-ga nazar tashlay boshladi.

Ular o'tib borayotgan joylarni xushmanzara deb aytib bo'lmaydi. Ufqqacha cho'zilib ketgan bepoyon, past-baland dalalar, siyrak va pastak butalar qoplagan kichik o'rmonlar, o'z manzaralari bilan Yekaterina zamonasida ishlangan qadimgi inshootlarni eslatadigan chuqurliklar ko'rinardi. Qirg'oqlari o'pirilib tushgan anhorlar, eskirgan to'g'onlar bilan burilgan kichkina damlar, usti poxol bilan yopilgan va poxoli qoraygan tomlarining yarmini shamol uchirib ketgan pastak uylardan iborat qishloqchalar, bo'shab qolgan xirmonxonalar yonidagi chetandan qilingan devorlari qiyshiq va darvozalari lang ochiq bostirmalar, unda-bunda shuvoqlari ko'chgan g'ishtin butxonalar va vayrona

vich, o'g'lini ranjitmaslik uchun sezdirmaygina beixtiyor burnini chetga o'girdi.

Chorak soatdan keyin ikkala ekipaj ham qizil tunuka tomli, kulrang bo'yoq bilan bo'yalgan yangi yog'och uyning zinapoyasi oldiga kelib to'xtadi. Novaya-Slobodka, yoyinki dehqonlar tili bilan aytganda, Bobiliy-Xutor deb ataladigan Marino qishlog'i xuddi mana shu edi.

Xo'jayinlarni kutib olgani xizmatkorlar eshik oldiga yopirilishib chiqmadi: faqat o'n ikki yoshlar chamasidagi bir qiz qarshiladi, uning ketidan xuddi Pyotrga o'xshab, tugmasiga oq tamg'a tushirilgan kalta jiylan kiygan bir yigit – Pavel Petrovich Kirsanovning xizmatkori ko'rindi. U indamasdan kelib, izvoshning eshigini ochdi-da, tarantasning pardasini ko'tardi. Nikolay Petrovich o'g'li bilan Bazarovni ergashtirib, qorong'iroq, bo'm-bo'sh keng yo'lakdan o'tib, yangicha yasatilgan mehmonxonaga kirdi. Ular yo'lakdan o'tayotganlarida, mehmonxona eshigi ortidan yoshgina bir juvonning yuzi ko'zga tashlandi.

Nikolay Petrovich bosh kiyimini olib, sochlarini tuzatar ekan:

– Ana endi uyga ham yetib keldik, hozir eng muhimi, ovqat yeb, dam olishimiz kerak, – dedi.

– Darhaqiqat, ovqatlanib olsak yomon bo'lmasdi, – deya kerilib suhbatga aralashdi Bazarov va divanga cho'kdi.

– Ha-ha, qani, ovqatni olib kelinglar, tezroq, – deb bekordan-bekorga depsindi Nikolay Petrovich.

– Ana, Prokofyevich ham keldi.

Egniga mis tugmali jigarrang frak kiygan, bo'yniga pushtirang ro'mol o'ragan chamasi oltmish yoshlardagi oriqqina, qoramag'iz, mo'ysafid odam eshikdan kirib keldi. U iljayganicha, Arkadiy bilan kelib ko'rishdi, keyin mehmonga ta'zim qilib, eshik yoniga bordi-da, qo'llarini orqasiga qilib turdi.

– Mana, bu Prokofyevich, – deb gap boshladi Nikolay Petrovich, – shunday qilib, Arkadiy ham keldi... Qalay? Ko'zingga qanday ko'rinyapti?

– Juda joyida, – dedi chol yana iljayib, keyin darrov qalin qoshlarini pastga tushirib, qovog'i solingan holda, – stol ustiga dasturxon yozishni buyurasizmi? – deb so'radi salmoqlab.

– Ha-ha, albatta, – dedi Nikolay Petrovich cholga, so'ng Bazarovga qarab, dedi: – Yevgeniy Vasilyevich, avval uyingizni ko'rib chiqmaysizmi?

Bazarov choponini yechayotib:

– Tashakkur, hojati yo'q, jomadonim bilan mana bu kiyimni o'sha yoqqa opchiqib qo'yishni buyursangiz, kifoya, – dedi.

– Xo'p, xo'p, Prokofyevich, shinellarini olgin. (Prokofyevich hayrat ichra Bazarovning kiyimini qo'shqo'llab oldi-da, baland ko'tarib, oyoq uchida yurib chiqib ketdi). Sen-chi, Arkadiy, hujrangga birrov chiqib kelasanmi?

– Ha, tozalanib olish kerak, – deb Arkadiy endi eshik tomon yurmoqchi bo'lgan paytda egniga inglizcha qoramtir kostyum, oyog'ida qisqa qo'njli amirkon etik kiygan, bo'ynida yangi bo'yinbog'taqqa o'rta bo'yli Pavel Petrovich Kirsanov kirib keldi. Ko'rinishdan bu kishi qirq besh yoshlarga borgan edi, qirqilgan kalta sochlari oqargan, xuddi asl kumushdek yarqirab turardi. Uning zahil,

qabriston bilan buti bir tomonga qiyshayib ketgan yog'och butxonalar ham uchrab qolar edi. Arkadiyning yuragi qisila boshladi. Xuddi aksiga olganday ust-boshi juldur, oriq ot mingan dehqonlar duch kelib qolar, yo'l bo'yidagi po'stlog'i shilingan va shoxchalari singan tollar xuddi janda kiygan gadoydek tuyilardi. Eti ustixoniga yopishgan sigirlar go'yo g'ajib tashlayotgandek ariq bo'yidagi o'tlarni apil-tapil yeyishardi. Ular go'yo kimningdir qo'rqinchli va halokatli panjalaridan hozirgina qutulib chiqqanday edilar. Bu sho'rlik jonivorlarning go'zal ko'klamdagi shunday xunuk ko'rinishi bo'ronli, qorli va ko'ngilsiz sovuq qish kunlarini eslatardi... «Yo'q, bu o'lka boy emas, – deb o'yladi Arkadiy, – bunda na farovonlikdan asar ko'rinadi va na mehnat rohatidan. Bu o'lkaning shundayligicha qolishi yaramaydi, aslo, uni o'zgartirish zarur, biroq buni qanday amalga oshirsa, nimadan boshlasa bo'larkin?..»

Arkadiy o'ylardi, atrofda esa ko'klam nafasi ufurib turardi. Hammayoq ko'm-ko'k, butun nabotot olami: daraxtlar, butalar, o'tlar asta esgan iliq shabadada mayin to'lqinlanar, tovlanar, har tomonda to'rg'aylar chuldirashar, qushlar goh pastqam o'tloqlar ustidan sayrab uchishar, goh tinib to'ngakdan to'ngakka sakrashar, endigina ko'karib kelayotgan mayin bug'doylar orasida quzg'unlar qorayib uchar, ular endigina oqarib kelayotgan qora bug'doy ichiga kirib ko'zdan g'oyib bo'lar, goho uning tutunsimon to'lqinlari orasida boshlarigina ko'rinib qolar edi. Tevarakka hadeb tikilavergan Arkadiy xayollari asta-sekin tarqala boshladi. U ustidagi shineline yechib tashladi va yosh boladay suyunib, dadasiga qaradi. Ota nuri diydasini tag'in bag'riga bosdi.

ammo ajinsiz, nihoyatda kelishgan va tiniq yuzi ilgari juda ham chiroyli yigit bo'lganligidan dalolat berib turardi. Ayniqsa, uning nurli va cho'ziqroq qora ko'zlari chiroyli edi. Arkadiyning go'zal va naslnasabli amakisi butun qiyofasi bilan yoshlik soxtini va kishilarda taxminan yigirma yoshlardan keyin yo'q bo'lib ketadigan o'sha o'sish, o'zini yer-suv ishlaridan chetga tortish havasini saqlagan bir kishi edi.

Pavel Petrovich qo'lini shimining cho'ntagidan chiqarib, jiyaniga cho'zdi, uning uzun barmoqlari yirik tugmali oppoqqina qo'lqopida yanada chiroyliroq bo'lib ko'rinardi. Pavel Petrovich jiyani bilan avval yevropachasiga qo'l berib so'rashdi, keyin ruschasiga uch marta o'pishdi, ya'ni o'zining xushbo'y mo'ylovini uning yuziga uch marta tekkizdi-da:

– Xush keldingiz, – dedi.

Nikolay Petrovich uni Bazarov bilan tanishtirdi. Pavel Petrovich o'zining ixcham gavdasini andak engashtirib, tabassum qilsa-da, lekin qo'l bermadi va, hatto qo'lini yana cho'ntagiga tiqib qo'ydi, so'ng oppoq tishlarini yarqiratib, kiftini qoqarkan, nazokat bilan tebranib, yoqimli tovushda:

– Men sizlarni bugun kelmassizlar deb o'ylay boshlagan edim, yo'lda biror kor-hol ro'y bermadimi? – dedi.

– Hech nima bo'lgani yo'q, – deb javob qildi Arkadiy, – shunday, o'zimiz shoshilmasdan keldik, lekin qorin piyozning po'sti bo'lib ketdi. Bo'ridek ochmiz. Dada, Prokofyevichingizga aytsangiz, tezroq qimir-lassa, men hozir qaytib kelaman.

Arkadiy shunday deyishi bilan Bazarov birdaniga divandan turib:

– Shoshma, men ham sen bilan birga boraman! – dedi. Ikkovlon oldinma-keyin chiqib ketishdi.

– Bu kim? – deb so‘radi Pavel Petrovich.

– Arkadiyning o‘rtog‘i. Uning aytishicha, juda aqlli yigit emish.

– Biznikida mehmon bo‘lib turarkanmi?

– Ha.

– Shu paxmog‘-a?

– Ha.

Pavel Petrovich tirnog‘i bilan stolni chertdi.

– Menimcha, Arkadiy sest degouredi¹. Qaytgani-ga juda xursandman, – dedi u.

Kechki ovqat mahalida oz so‘zlashildi. Ayniqsa, Bazarov og‘iz ochmadi desa ham bo‘ladi, ammo ovqatni ko‘p yedi. Nikolay Petrovich o‘z hayoti, fermerlik sohasida yuz bergan turli hodisalar, yaqinda hukumat tomonidan amalga oshiriladigan choralar, qo‘mita va deputatlar, mashinalarni ishlatish va shu singarilar haqida so‘ylay ketdi. Pavel Petrovich oshxonada asta-sekin u yoqdan-bu yoqqa yurar (u aslo kechqurun ovqat yemasdi), to‘latib qizil may quyilgan qadahdan ora-sira bir-ikki qultum ho‘plar va har zamonda bir luqma tashlab, «Ha! Ha-ha! O‘zim!» deb qo‘ya qolardi. Arkadiy Peterburg yangiliklaridan gapirib berdi. Ammo u biroz uyalar edi. Yoshligidan ko‘rib yurib, bola deb qarashga odatlanganlar davrasida yigitlar doim shunday uyatchan bo‘ladilar. U jo‘rttaga gapini cho‘zar, «dada» deb chaqirmaslikka harakat qilar va, hatto, bir safar til uchida «ota» degan so‘zni ham aytib qo‘ydi. Arkadiy ortiqcha andishasizlik bilan piyolaga keragidan ortiq may quyib, hammasini ichib yubordi. Prokofyevich undan ko‘zini uzmasdan lablarinigina qimtib qo‘ya qoldi. Kechki ovqatdan so‘ng hamma tarqaldi.

¹ Sest degouredi – andishasiz bo‘lib qolibdi.

– Ana endi yaqin qoldi, – dedi Nikolay Petrovich.
– Hu anavi tepalikka chiqib olsak bas, uyimiz ham ko‘rinib qoladi. Biz, Arkasha, sen bilan yayrab-yashnab umr kechiramiz. Agar xo‘jalik yumushlari zerik-tirmasa, bu ishda menga qarashasan. Endi ikkovimiz bir-birimiz bilan inoq bo‘lishimiz, bir-birimizni yaxshi bilishimiz kerak, shunday emasmi, o‘g‘lim?

– Albatta, – dedi Arkadiy. – Bugun kun muncha ham yaxshi-ya!

– Sening kelishing sharafiga-da, bolajonim. Ha, ko‘klamning eng yashnagan chog‘i.

Aytgandek, Pushkinning fikrlariga qo‘shilaman, Yevgeniy Onegindagi quyidagi misralar esingdami:

*Kelishing naqadar hasrat baxsh etar,
Bahor, bahor! Sen, ey, sevgi mavsumi!
Qanday...*

Shu onda orqada tarantassa kelayotgan Bazarovning:

– Arkadiy! Gugurtingni berib yubor, tamakini chekib olay, – degan ovozi eshitilib qoldi.

Nikolay Petrovich jim bo‘ldi. Uning gaplariga biroz ajablanib va shu bilan birga fikriga xayrixohlik bilan quloq solayotgan Arkadiy cho‘ntagidan darrov kumush qutichali gugurtini olib, Pyotrdan Bazarovga berib yubordi. Bazarov yana:

– Tamaki chekasanmi? – deb qichqirdi.

– Mayli, berib yubor! – javob qildi Arkadiy.

Pyotr qaytib kelib, Arkadiyga gugurt bilan birga bitta yo‘g‘on qora tamakini uzatdi. Arkadiy uni darrov tutatdi. Atrofga achchiq tamaki hidi tarqaldi. Umrida hech tamaki chekmagan Nikolay Petro-

Bazarov ustidagi xalati bilan Arkadiyning karavoti yonida kalta mushtugini tortib, o'tirar ekan:

– Amaking qiziq tabiatli kishiga o'xshaydi. Qishloqda ham shunaqangi oliftagarchilikmi! Tirnoqlariga qapa, ularni ko'rgazmaga qo'ysa ham bo'ladi! – dedi.

– Hali sen uning kimligini bilmaysan, o'z davrida arslonday odam edi. Vaqti bilan men senga u haqda gapirib berarman. U kelishgan yigit bo'lib, ko'p xotinlarning boshini garang qilib yurgan, – dedi Arkadiy.

– Shundaymi?! Eski odatini qo'msayapti degin. Afsuski, bu yerda shaydo bo'ladigan jazman yo'q-da. Men boshdan-oyoq ko'z yugurtirdim. Yoqasini aytgin, xuddi toshdan qilinganga o'xshaydi-ya. Baqbaqalarini ham juda silliq qilib qirdiripti. Arkadiy Nikolayevich, bu deyman, kulgili emasmi?

– Ehtimol, lekin o'zi juda yaxshi odam.

– Eskirgan odat-da! Biroq dadang yaxshi odam ekan. Ammo she'r o'qishi o'ziga biroz kelishmaydi, xo'jalik ishlariga ham uquvi bo'lmasa kerak nazarimda, lekin o'zi yaxshi odam ekan.

– Dadam oltin odam.

– Andak cho'chiyapti-a, fahmladingmi?

Arkadiy, go'yo o'zi cho'chimagandek boshini chayqab qo'ydi.

– Bu kekxa xayolparastlar ajib odamlar-da! – deb gapini davom ettirdi Bazarov. – O'zlarini asabiylashtirguncha harakat qiladilar-da... muvozanat degani darrov buziladi. Endi, xayr! Hujramda ingliz obdastasi turibdi, lekin hujraning eshigi qulfanmaydi. Harqalay, buni taqdirlash kerak – ingliz obdastasi, ya'ni madaniyat!

Bazarov chiqib ketdi. Arkadiyning vaqti chog' edi. O'zi tug'ilgan uyda, ehtimolki, enagasining muloyim

va hormas-tolmas mehribon qo'llari bilan tiqilgan yumshoq tanish ko'rpa ichida uyquga ketish qanday yaxshi. Arkadiy enagasi Yegorovnani eslab, og'ir xo'rsinib qo'ydi va «Joying jannatda bo'lsin», dedi. O'zi haqida Xudoga iltijo qilmas edi.

Arkadiy ham, Bazarov ham tezda uyquga ketishdi, lekin uydagi boshqa kishilar allamahalgacha uxlashmadi. O'g'lining kelganiga Nikolay Petrovich o'zida yo'q suyungan edi. U joyiga yotdi-yu, lekin shamni o'chirmadi, qo'lini boshiga tirab, uzoq o'yg'a toldi. Akasi Pavel Petrovich esa yarim kecha bo'lishiga qaramay, o'z uyida, tosh-ko'mir xiyol yashnayotgan kamin oldidagi katta yumshoq kursida o'tirar edi. U kiyimlarini almashtirmasdan faqat amirkon etigini yechib, dastaksiz qizil xitoycha poyabzal kiyib olgan edi. Pavel Petrovichning qo'lida «Galignani»¹ jurnalining so'nggi soni bo'lib, lekin u jurnalni o'qimasdi. Kamin ichidagi goh yashnab, goh uchayotgan havorang alangaga tikilib turar edi... Uning xayoli qayerlarda uchib yurgani yolg'iz Xudoga ayon, lekin uning o'ylari yolg'iz o'tgan zamon to'g'risida emasdi, chunki chuqur o'yg'a tolgan chehrasi tund, qovog'i soliq ediki, yolg'iz o'tmish xotiralarinigina o'ylagan kishining yuzi bunday bo'lmaydi. Orqadagi kichkina uydá, katta sandiq ustida havorang nimcha kiygan, qo'ng'ir sochli boshiga oq ro'mol tashlagan bir yosh juvon o'tirardi. Ayolning ismi Fenichka edi. U goh nimagadir quloq solar, goh uyqisirab mudrar, goh ochiq eshikka qarab qo'yardi. Eshik ortidan bolalar belanchagi ko'rinar va unda uxlab yotgan chaqaloqning bir zaylda nafas olgani eshitilib turar edi.

¹ Galignani – ingliz tilida nashr qilinadigan jurnal.

Ertasiga ertalab Bazarov hammadan ilgari uyg'ondi va uydan tashqariga chiqdi. Atrofga bir nazar solganidan keyin: «Be, bu joylar u aytganday yaxshi emas ekan-ku!» deb o'yladi. Nikolay Petrovich o'z dehqonlari bilan yerining chegarasini aniqlab olganida, yangi qo'rg'on solish uchun to'rt botmon tep-tekis, quryq yer ajratib olgan edi. Shu yerda u bir uy, xizmatkorlarga xonalar va mol-hol uchun og'ilxona va ferma imoratlari soldirgan, hovuz va ikkita quduq kavlatgandi, biroq yosh daraxtlar yaxshi o'smagan, hovuzda suv juda kam va quduqlarning suvi sho'r chiqqan edi. Atrofidagi siren guli-yu akas daraxti-gina yaxshi o'sgan shiyponda ba'zan choy ichishar va ovqatlanishardi. Bazarov bir necha daqiqa ichra bog'ning barcha yo'llarini aylanib chiqdi, molxona-yu otxonaga ham kirdi, keyin ikki xizmatkor bolani topib, ular bilan darrov tanishib oldi, so'ng uchovlashib qo'rg'ondan bir chaqirim naridagi ko'lga baqa tutgani ketishdi. Bolalardan biri undan:

– Baqani nima qilasiz, xo'jayin? – deb so'radi.

O'zidan past tabaqa vakillarini nazariga ilmay, ular bilan doimo iltifotsiz muomala qilsa-da, biroq odamlarni o'ziga rom qilishga juda usta bo'lgan Bazarov bolaning savoliga javoban:

– Qornini yorib, uning ichida nimalar bo'layotganini ko'raman. Sen bilan biz ham shu baqaga o'xshash jonivormiz, farqimiz shuki, biz tikka turib yuramiz. Baqaning ichini bilganimdan keyin o'z ichimizda nimalar bo'layotganini ham bilib olaman.

– Bilib nima qilasiz?

– Agarda tobing qochib qolsa va seni davolaydigan bo'lsam, o'shanda yanglishmaslik uchun.

– Siz do'xtirmisiz?

– Ha.

– Vaska, eshitayapsanmi, xo'jayin aytayaptilarki, sen bilan biz ham xuddi o'sha baqaning o'zi emishmiz. Qizig'-a!

Sochi paxtaday oppoq, ustiga tik yoqali uzun kamzul, oyoq yalang yetti yashar Vaska:

– Men baqadan qo'rqaman, – dedi.

– Nimasidan qo'rqasan? Baqa yeb qo'yarmidi?

– Qani, suvga tushinglar-chi, shovvozlar, – dedi Bazarov ularga.

Bu orada Nikolay Petrovich ham uyg'onib, ust-boshini kiyishga ulgurgan Arkadiyning huzuriga kirib keldi. Ota-bola ayvonga chiqishdi. Ayvon panjarsi oldiga qo'yilgan stolda ikkita kattakon guldasta orasida samovar qaynab turar edi. Kecha mehmonlarni qarshilagan haligi qizcha ayvonga yaqinlashib, mayin ovoz bilan:

– Fedosya Nikolayevnaning toblari bo'lmay turibdi, choyga chiqolmaydilar. Choyni o'zingiz quyaverasizmi, yo Dunyashani yuborsinlarmi? Shuni sizlardan so'rashni buyurdilar, – dedi.

– O'zim quyaman, o'zim, – dedi Nikolay Petrovich shoshib-pishib, – sen, Arkadiy, choyni nima bilan ichasan: qaymoq bilanmi yo limon?

– Qaymoq bilan, – deb javob qildi Arkadiy va birozdan so'ng savol ohangida: – dada, – deb murojaat qildi.

Nikolay Petrovich javdirab, o'g'liga qaradi-da:

– Nima gap? – dedi.

Arkadiy pastga qaradi.

– Agar savolim sizga nojo'ya bo'lib ko'rinsa, kechirasiz, dada, – deya gap boshladi u. – Kechagi ochiq so'zlaganingiz bilan meni ham ochiq gapirishga majbur qilayapsiz... Xafa bo'lmaysizmi?

– Gapiraver.

– Siz mening yurak betlab so‘rashingga yo‘l qo‘yyapsiz... Nega Fen... mening bu yerdaligim uchungina u kelib, choy quyib bermayaptimi?

Nikolay Petrovich yuzini sal chetga o‘girib:

– Ehtimol, shundaydir... U, balki... uyalayotgandir... – dedi.

Arkadiy dadasiga bir qarab qo‘ydi.

– U bekordan-bekorga uyalayapti. Birinchidan, mening turmushga qanday qarashim sizga ma‘lum (bu so‘zlarni Arkadiy juda yoqtirib aytardi), ikkinchidan, sizning turmushingiz, odatlaringizga ham zarracha e‘tirozim yo‘q. Buning ustiga aminmanki, siz har qanaqa xotinni ham xushlayvermaysiz. Agar Fenichka bilan birga turmush kechirishga jazm qilgan ekansiz, demak, u shunga loyiq. Har holda o‘g‘il otaga, ayniqsa, menday o‘g‘il va, ayniqsa, mening hech qanday ra‘yimni qaytarmaydigan sizday otaga qozi bo‘lolmaydi.

Boshda Arkadiyning tovushi titrardi, chunki u o‘zini shu tobda oliyjanob his qilardi. Ammo shu bilan birga dadasiga nasihatgo‘ylik qilayotganini ham sezardi. Odamning o‘z nutqi o‘ziga qattiq ta‘sir qiladi. Shu bois, Arkadiy so‘nggi so‘zlarini dadil va, hatto, ta‘sirli so‘zladi.

Nikolay Petrovich muloyim tovush bilan:

– Rahmat, Arkasha, – dedi va qo‘li bilan yana qoshlarini, peshanasini arta boshladi. – Sening taxminlaring to‘g‘ri. Albatta, qiz loyiq bo‘lmaganda edi... Har holda bu – durust o‘ylanmay qilingan ish emas. Bu haqda sen bilan so‘zlashish menga o‘ng‘aysiz. Sening oldingga chiqish, xususan, uyga birinchi kelgan kuniyoq yuzma-yuz o‘tirish uning uchun juda og‘ir.

Arkadiyning oliyjanoblik hislari yana mavj urib:

– U holda uning oldiga men o‘zim boraman, – dedi-da, o‘rnidan sapchib turdi, – mendan uyalib o‘tirishning hojati yo‘qligini unga tushuntiray.

Nikolay Petrovich ham o‘rnidan turdi.

– Arkadiy, – dedi u, – shoshilma... qanday bo‘ladi... U yoqqa.. men senga aytganim yo‘q...

Biroq Arkadiy uning gapiga quloq solmasdan, yurganicha, ayvondan chiqib ketdi. Nikolay Petrovich o‘g‘lining ortidan qarab qoldi va boshi qotib, kursiga o‘tirdi. Uning yuragi gupillab ura boshladi... Shu tobda u kelgusida o‘g‘li bilan o‘zi o‘rtasida muqarrar g‘alati munosabatlar ro‘y berishini o‘ylardimi, bu ishni qilmaganida Arkadiy, balki uni ko‘proq hurmat qilar deb iqror edimi yoki o‘zining zaifligidan o‘zi koyinib o‘tirarmidi, buni aytish qiyin edi; bu xayollarning barisi ham ko‘ngildan joy olgan bo‘lsa-da, lekin hammasi faqat sezgi shaklida bo‘lib, u ham ravshan emas, yuzi boyagidek qizil va yuragi esa hamon tepmoqda edi.

Tez-tez yurib kelayotgan oyoq tovushi eshitildi. Arkadiy ayvonchaga qaytib keldi. U yuzida qandaydir muloyimlik va xursandlik ifodasi bilan:

– Qta, biz tanishdik! Fedosya Nikolayevnaning rostdanam bugun sal tobi yo‘qqa o‘xshaydi, keyinroq chiqaman, dedilar. Nega menga ukam borligini aytmadingiz? Men uni kecha kechqurunoq, hozirgiday o‘pib-o‘pib olgan bo‘lar edim.

Nikolay Petrovich nimadir demoqchi, o‘rnidan turib, quchog‘ini ochmoqchi bo‘ldi. Arkadiy uning bo‘yniga tashlandi.

Shu onda ular ortidan Pavel Petrovichning:

– Tag‘in nima gap? Yana quchoqlashyapsizlarmi? – degan tovushi eshilib qoldi.

Shu tobda uning hozir bo'lganligidan ota-bola baravar suyunishdi. Ba'zan shunday ta'sirli holatlar bo'ladiki, undan tezroq qutulishni istaysan kishi.

Nikolay Petrovichning kayfiyati ko'tarilib:

– Nega hayron bo'layapsan? Arkashani qachondan buyon kutaman, axir... Kechadan beri uning diydoriga to'yganimcha yo'q, – dedi.

– Aslo hayron bo'lmadim, – dedi Pavel Petrovich, – o'zim ham u bilan quchoqlashishga tayyorman.

Arkadiy amakisining oldiga keldi va yana betiga uning xushbo'y mo'ylovi tekkanini sezdi. Pavel Petrovich stol yoniga o'tirdi. Uning egnida o'ziga juda yarashgan ertalab kiyiladigan inglizcha kostyum, boshida kichkinagina fas. Bu fas va bo'shgina boylangan bo'yinbog' – qishloq hayotining erkinligidan darak berib turar edi. Biroq ko'ylagining tor yoqasi odatdagicha qattiq qisib, ustara bilan qirilgan iyagiga tiralib turar, ko'ylagi ham oq emas, balki chiporroq bo'lib ertalabki yasan-tusan qoidasiga muvofiq edi.

Pavel Petrovich Arkadiydan:

– O'rtog'ing qani? – deb so'radi.

– Uyda yo'q. Odatda, u erta turib, biror joyga chiqib ketadi. Eng muhimi, unga e'tibor qilmaslik kerak. U takallufni yoqtirmaydi.

– Ha, sezilib turibdi, – dedi Pavel Petrovich va nonga bamaylixotir moy surkardi: – Biznikida uzoq turadimi?

– Non-nasibasiga qarab. Otasining oldiga ketayotgan edi, yo'l-yo'lakay biznikiga tushib qoldi.

– Otasi qayerda turarkan?

– Bizning gubernamizda, bu yerga sakson chaqirimcha keladi. U yerda otasining kichkinagina mulki bor. U kishi ilgari polk doktori bo'lgan ekan.

– Ha, bo‘ldi. Bazarov degan sharifni qayerda eshitgan ekanman, deb o‘zimdanda o‘zim so‘rayotgandim. Nikolay, otamizning diviziyasida Bazarov degan tabib bo‘lar edi, esingda bormi?

– Bor edi shekilli.

– Bor edi, bor edi, ana o‘sha tabib uning otasi ekan-da, hm! – dedi Pavel Petrovich mo‘ylovini burab va biroz sukut qilgach: – Xo‘sh, Bazarov afandining o‘zi kim bo‘ladi? – deb so‘radi.

Arkadiy kulimsirab:

– Bazarov kim bo‘ladi deysizmi? Xohlasangiz, amaki, men uning kimligini sizga aytib beraman, – dedi.

– Marhamat, jiyanginam.

– U – nigilist.

– Nima? – deb so‘radi Nikolay Petrovich. Pavel Petrovich esa moy olingan pichoqni yuqoriga ko‘targanicha, turgan joyida qotib qoldi.

– U – nigilist, – deb takrorladi Arkadiy yana.

Nikolay Petrovich so‘zga kirishib:

– Nigilist. Bu, lotincha nihil, ya‘ni hech nima degan so‘zdan olingan bo‘lsa kerak, deyman. Binobarin, bu so‘z hech nimani e‘tirof etmaydigan kishiga qarata aytilar ekan-da? – dedi.

Pavel Petrovich uning so‘ziga qo‘shilib:

– Hech nimani hurmat qilmaydigan kishiga aytiladi, degin, – dedi-da, yana moy yeyishga tutindi.

– Har narsaga tanqid nuqtayi nazaridan qarayeradigan kishilarga aytiladi, – deb qo‘shib qo‘ydi Arkadiy.

– Baribir emasmi? – deb so‘radi Pavel Petrovich.

– Yo‘q, baribir emas. Nigilist hech qanday obro‘li zotlar oldida bosh egmaydi, hurmatga sazovor har qanday qarashni ham e‘tiqod tarzida qabul qilmaydi.

Pavel Petrovich uning soʻzini boʻlib:

– Xoʻsh, shu yaxshimi endi? – dedi.

– Har kimga har xil, amaki. Birovga yaxshi, birovga yomon.

– Shunday degin. Biroq bu bizga toʻgʻri kelmaydiganiga oʻxshaydi. Biz eski odamlarmiz. Fikrimizcha, prinsipsiz, yaʼni (Pavel Petrovich bu soʻzni fransuzlarday oxirgi hijoga bosib «prinsip» deb, Arkadiy esa aksincha, «printsip» deb birinchi hijoga bosib, talafuz etar edi), sen aytmoqchi, eʼtiqod tarzida qabul qilingan qarashlardan boʻlak bir qadam ham bosish va nafas olish mumkin emas. Vous avez change taut cela¹, Xudo umrlaringni uzoq qilsin va generallik mansabini bersin, biz boʻlsak, sizlarni koʻrib zavqlanaylik... Haligi nima edi?

– Nigilistlar, – dedi Arkadiy aniq qilib.

– Ha. Ilgari gegelchilar² bor edi, endi nigilistlar chiqibdi-da. Koʻramiz, bariga munkir kelib qanday yasharkansizlar, endi, ukam, Nikolay Petrovich, bir jiringlatsang boʻlardi, kakao ichadigan vaqtim ham boʻlib qoldi.

Nikolay Petrovich qoʻngʻiroq chaldi va «Dunyasha!» deb chaqirdi, lekin Dunyashaning oʻrniga ayvonga Fenichkaning oʻzi chiqdi. U oppoqqina, yumshoqqina, qorasoch va shahlo koʻz, labi bolalarniki singari qip-qizil boʻrtgan, qoʻllari nozik, yigirma uch yoshlar chamasidagi yosh bir juvon edi. Uning ustida ozodagina chit koʻylak loʻppigina yelkalariga zangor durrachasi tushib turardi. U katta piyolada kakao olib kirib, Pavel Petrovichning oldiga qoʻydi-

¹ Sizlar buning barini oʻzgartirdilaring.

² Gegelchilar – XIX asr boshlarida olmon faylasufi Georg Vilgelm Fridrix Gegelning qarashlariga xayrixoh yoshlar oʻzlarini shunday ataganlar.

da, juda uyalib, muloyim yuzi loladay qizarib ketdi. Fenichka yerga qarab, barmoq uchlarini tirab, stol yonida to'xtab qoldi. U bu yerga kelganiga xijolat chekkanday, shuningdek, kelishga haqliday ko'rinar edi.

Pavel Petrovich qoshlarini chimirib qo'ydi, Nikolay Petrovich esa nima qilishini bilmay:

– Salom, Fenichka, – deb qo'ya qoldi.

Fenichka ohistagina, lekin qo'ng'iroqday ovoz bilan:

– Salom, – dedi va do'stona jilmayib o'tirgan Arkadiyga ko'z qirini tashladi-da, sekingina chiqib ketdi. Yurganda u biroz chayqalib yurar, ammo bu uning o'ziga yarashar edi.

Ayvonda bir necha daqiqa jimlik hukm surdi. Pavel Petrovich kakaoni ichayotib, birdaniga boshini ko'tardi-da, sekin:

– Mana, janob nigilist ham biz tomonga qadam ranjida qilibdilar, – deb qo'ydi.

Haqiqatan ham, Bazarov bog'dagi gul pushtalari ustidan yurib kelmoqda edi. Uning movut paltosi bilan shimi loy bo'lib ketgandi. Eski, dumaloq shlyapasi tepasida yopishqoq botqoq o'simligi chirmashib, osilib turardi. O'ng qo'lidagi xaltachada qandaydir bir jonivor qimirlardi. U jadallab ayvon oldiga keldi-da, boshini chayqab:

– Salom janoblar, choyga biroz kechikib qolganim uchun kechirasizlar. Hozir kelaman, mana bu asirlarni joylashtirib qo'yay, – dedi.

– Qo'lingizdagi nima, zuluklarmi? – deb so'radi Pavel Petrovich.

– Yo'q, baqalar.

– Baqalarni yeysizmi, yoyinki ko'paytirasizmi?

– Tajriba uchun, – deb beparvo javob berdi Bazarov va uyiga kirib ketdi.

– Baqalarni yorib ko‘radi, – dedi Pavel Petrovich, – qarashlarga ishonmaydi-yu baqaga ishonarkan.

Arkadiy o‘kinch bilan amakisiga qaradi. Nikolay Petrovich sezdirmaygina kiftini uchirib qo‘ydi. Pavel Petrovichning o‘zi esa o‘rinsiz qochiriq qilganini fahmlab, xo‘jalik ishlari to‘g‘risida, kuni kecha kelib, Foma degan xizmatkor «janjalkashlik qiladi» va «o‘z bilgicha yuradi», deb shikoyat qilgan yangi sarkor to‘g‘risida gap ochib qoldi. Pavel Petrovich so‘z orasida: «Ezopning o‘zi yomon odam ekan, hamma joyda ham yomonlik bilan nom chiqargan, yoshini yashab, dunyodan ahmoqligicha o‘tib ketar», deb qo‘ydi.

6

Bazarov qaytib kelib, stol yoniga o‘tirdi-da, shoshib-pishib choy icha boshladi. Aka-uka indamasdan unga tikilishar, Arkadiy bo‘lsa bildirmay, goh otasiga, goh amakisiga qarab qo‘yardi. Nihoyat, Nikolay Petrovich:

– Qayoqqa bordingiz? – deb so‘radi.

– Shu yerda, terakzor yonida kichik ko‘l bor ekan, o‘sha yerga bordim. Beshtacha loyxo‘rak hurkib, uchib ketdi. Sen otib olsang bo‘ladi, Arkadiy.

– Siz ovchi emasmisiz?

– Yo‘q!

Pavel Petrovich ham o‘z navbatida gapga aralashib:

– Siz aslida fizika bilan shug‘ullanasizmi? – deb so‘radi.

– Ha, fizika bilan. Umuman tibbiyot fanlari bilan shug‘ullanaman.

– So‘nggi vaqtlarda olmonlar bu sohada boshqarlardan o‘tib ketgan deyishadi.

Bazarov:

– Ha shunday, olmonlar bu sohada bizning ustozimiz, – deb qo‘ya qoldi e‘tiborsizgina.

Pavel Petrovich «nemislar» deyish o‘rniga, «olmonlar» so‘zini ishlatishi istehzo ohangida aytilgan bo‘lsa hamki, buni hech kim fahmlamadi. U kamoli tavoze bilan so‘zini davom ettirib:

– Siz nemislar haqida shunchalik yuqori fikrdamisiz-a? – dedi.

Nimadir uning ichini tirnay boshladi. Bazarovning ibosizligi uning kibor tabiatiga ozor berar edi. Bu tabibvachcha hayiqish u yoqda tursin, hatto cho‘rt kesib gapirar, istar-istamas javob qaytarar, ovozida allaqanday dag‘allik, hatto surbetlik sezilardi.

– U yerdagi olimlar ishbilarmon odamlar.

– Balli, barakalla. Rus olimlari to‘g‘risida siz bunchalik balandparvoz fikr egasi bo‘lmasangiz kerak?

– Shunday desa ham bo‘ladi.

Pavel Petrovich qomatini rosladi va boshini orqaga tashlab:

– Bu tahsinga loyiq fidokorlik. U holda nega Arkadiy Nikolayevich bizga sizni hech qanday obro‘li zotni e‘tirof etmaydi, dedi? Siz obro‘li zotlarga ishonmaysizmi? – so‘radi u.

– Axir nima uchun men ularni e‘tirof etay? Ularning nimasiga ishonay? Men haqiqat tarafdoriman, vassalom.

– Nemislarning hammasiyam haq gapni so‘zlar ekanmi? – dedi Pavel Petrovich va shu gapni aytganida, afti shunday loqayd bo‘ldiki, go‘yo bu dunyoni qo‘yib, ko‘klarga uchib ketgandek edi. So‘z talashib o‘tirishni mutlaqo istamagan Bazarov salgina esnab:

– Hammasi emas, – dedi.

Pavel Petrovich «do'sting juda ham nazokatli kishi ekan» demoqchi bo'lganday, Arkadiyga bir qarab qo'ydi.

Pavel Petrovich yana chiranib gapira ketdi:

– Menga qolsa, aybga buyurmaysiz, nemislarni taqdirlamayman. Rus nemislarini bu yerda zikr qilib ham o'tirmayman, chunki ularning qanday zotligi hammaga ma'lum. Ammo nemis nemislari ham mening tabiatimga to'g'ri kelmaydi. Ilgarilari-ku, uncha-muncha tuzuk edi. U vaqtlarda ularning masalan, Shiller yoxud Gyote singari mashhurlari bor edi... Mana, ayniqsa, ukamizning ularga ehtiromi yuksak ekan... Endilikda esa allaqanday kimyogar-u manfaatparstlar ko'payib ketdi...

Bazarov uning so'zini bo'lib:

– Yaxshi kimyogar – har qanday shoirdan yuz karra foydaliroq, – dedi.

– Shunaqa deng-a, demak siz san'atni e'tirof etmas ekansiz-da? – dedi Pavel Petrovich va qoshlarini uyqusiragan kabi sal ko'tarib qo'ydi.

– Tekinga pul topish san'ati bo'lmasa, bavosil ham bo'lmaydi¹, – dedi Bazarov tahqiromuz jilmayib.

– Balli, balli, shunaqangi hazillashayapman deng-a. Demak, siz bularning barini inkor qilar-kansiz-da? Xo'p, shunday ham bo'lsin, binobarin, siz faqatgina fanga ishonar ekansiz-da?!

– Men sizga, o'zimning hech nimaga ishonmasligimni qayd qilib o'tgan edim. Fan, umuman fan, nima demak? Har qanday fan ma'lum bir hunar yoki bilimdan iborat, umuman fan deganining o'zi yo'q.

¹ Bu o'rinda Bazarovning mazax qilib aytgan so'zi bavosil kasalidan butkul qutulish uchun hech qanday dori-darmon bo'lmagani kabi san'atga ham ustunlik berilishi mumkin emas, degan ma'noni anglatadi.

– Juda soz. Xo‘sh, bo‘lmasa, odamlar qabul qilgan boshqa tartib-qoidalar xususida nima deysiz, ularni ham inkor etasizmi?

– Nima bu, meni so‘roq qilyapsizmi? – dedi Bazarov.

Pavel Petrovichning rangi sal oqardi... Nikolay Petrovich suhbatga aralashishni lozim topib:

– Biz, marhamatli Yevgeniy Vasilich, – dedi, – bu masala haqida siz bilan qachon bo‘lsa-da, mufassalroq gurunqlashamiz. O‘shanda fikringizni bilib, o‘z fikrimizni ham aytarmiz. Men sizning tibbiyot fanlari bilan shug‘ullanayotganingizdan juda ham mamnunman. Yerlarni o‘g‘itlash borasida Libix¹ ajoyib kashfiyotlar qilibdi, deb eshitdim. Siz menga biror foydali maslahat berib, ekin-tikin ishlarimga yordam berishingiz mumkin.

– Bosh ustiga, Nikolay Petrovich. Lekin bizga hali Libixday bo‘lish qayoqda deysiz! Avvalo, alifboni o‘rganib, keyin kitob o‘qishga tutinish kerak. Biz esa hali alifni tayoq deyolmaymiz-ku.

Nikolay Petrovich: «Rostdanam nigilistning o‘zginasi ekansan», deb o‘yladi.

– Har holda fursati bilan o‘zingizga murojaat qilishga ruxsat eting, – dedi u hammaga eshittirib, – endi, birodar, borib gumashta bilan gaplashadigan vaqt ham bo‘lgandir, – deb ovozi chiqarib qo‘shib qo‘ydi.

Pavel Petrovich kursidan turdi va hech kimga qaramasdan:

– Shunday buyuk dono kishilardan uzoqlashib, besh yilcha qishloqda yashashning o‘zi – bir ko‘rgulik! Ahmoqning xuddi o‘zginasi bo‘lib qola-

¹ Libix, Yustus (1803–1873-yillar) – kimyo sohasida katta kashfiyotlar qilgan mashhur olmon kimyogari. U agronomiya ilmiga asos solgan olimlardan sanaladi.

san kishi. O'qiganingni unutmashlikka tirishasan-ku, natija – hech! O'qiganing bari safсата bo'lib qoladi va senga yo'lni tanigan odam hozir bunaqangi behuda ishlar bilan shug'ullanmaydi, sen orqada qolgansan, deyishadi. Nima ham qilardik! Ko'rinib turibdiki, yoshlar bizlardan ko'ra aqlli-roq – dedi.

Pavel Petrovich tovoni bilan asta burildi-da, sekin ayvondan chiqib ketdi. Nikolay Petrovich ham uning ketidan shunday qildi.

Aka-uka ketidan eshik yopilishi hamon Bazarov sovuqqonlik bilan Arkadiydan:

– Nima, amaking doim shundaymi? – deb so'radi.

– Menga qara, Yevgeniy, sen unga nihoyatda dag'al muomala qilding, uni haqoratladings, – dedi Arkadiy.

– Be, bunaqangi qishloq aslzodalariga bo'sh kelamanmi! Buning bari xudbinlik, quruq maqtanchoqlik, oliftagarchilik! U shunaqa odam ekan, o'z ishini Peterburgda davom ettirsin edi. Ha, mayli, nima ishimiz bor... Aytgandek, men juda siyrak uchraydigan suv qo'ng'izlaridan *Dytiscus marginatus* topdim. Bilasanmi? Uni senga ko'rsataman.

– Men senga uning tarixini so'zlab berishni va'da qilgan edim, – dedi Arkadiy.

– Qo'ng'izning tarixinimi?

– Yetar, Yevgeniy. Amakimning tarixini. U sen o'ylaganday odam emasligini ko'rasan. U mazax qilishga emas, balki ko'proq achinishga loyiq.

– Men da'voyi-doston qilayotganim yo'q, lekin sen nima uchun hadeb o'sha to'g'risida gapiraverasan?

– Odil bo'lish kerak-da, Yevgeniy.

– Nega unday deyapsan?

– Yo'q, sen quloq solgin...

Arkadiy unga amakisining tarixini so'zlab berdi. Kitobxonlar hikoyani quyidagi bobdan topadilar.

Pavel Petrovich Kirsanov ham o'z ukasi Nikolay singari avval uyda va keyin harbiy maktabda pajeskiy korpusda¹ tarbiyalandi. U bolalik chog'idan chiroyliligi bilan ajralib turar edi. Buning ustiga o'ziga ishongan, biroz pichingchi va odamning kulgisini qistaydigan zahar tabiatli edi. Shunday bo'lsa-da, uni hamma yoqtirardi... U zobit bo'lib chiqishi bilan har yerda hozir bo'la boshladi. Yigitni hamma joyda hurmat qilishardi. U o'zicha erkalanar, qiyshanglanar, hatto tentakliklar qilardi, lekin barcha qiligi o'ziga yarashardi. Xotin-qizlar uni ko'rganda shaydo bo'lishar, erkaklar uni olifta deyishar va zimdan kuyunishardi. U ilgarigidek ukasi bilan bir uyda turar, garchi ukasiga aslo o'xshamasa-da, uni juda yaxshi ko'rardi. Nikolay Petrovich biroz oqsardi, yuzi kichkina, issiqqina, lekin biroz g'amgin, kichik ko'zlari qop-qora, sochlari yumshoq va siyrak bir yigit edi. U biroz yalqov bo'lsa ham, lekin kitob o'qishga serhavas, yor-birodarlariga aralashishdan qo'rqardi. Pavel Petrovich esa bir kecha ham uyda o'tirmas, dadil-u abjirligi bilan mashhur edi. (U kibor yoshlar o'rtasida gimnastikani ham rasm qilgan edi). U bor-yo'g'i besh-oltita fransuzcha kitob o'qigan, xolos. Yigirma sakkiz yoshga kirganida, kapitanlik unvoniga erishdi. Kelgusidan umidi zo'r edi-yu, lekin birdaniga bari o'zgarib ketdi.

O'sha vaqtda Peterburg kiborlari o'rasida, har zamonda bir R. degan knyaginiya paydo bo'lib qolardi. Uni hozirgacha ham unutmaydilar. Xo-

¹ Korpus – Inqilobdan burun Rossiyada asilzodalar harbiy o'quv yurti. Bu maskanda faqat katta to'ra va oqsuyaklarning bolalarigina qabul qilinardi.

nimning yaxshi tarbiya ko'rgan, kelishgan, biroq biroz tentaknamo eri bo'lib, bolalari yo'q edi. Bu xotin kutilmaganda xorijga ketib qolar va tag'in to'satdan Rossiyaga qaytib kelar, xullas, umuman g'alati hayot kechirar edi. Xalq orasida yengiltak satang deya nom qozongan, kayf-safoga mukkasidan ketgan ayol davralarda holdan toyguncha raqsga tushar, yoshlar bilan kulishar hazillashar, ularni tushlik oldidan qorong'i mehmonxonada qabul qilar, kechalari esa yig'lar va ibodat qilar, hech qayerdan taskin topolmay, alam bilan qo'llarini siqib, uy ichida saharga dovur yurib chiqar, yoyinki rang-quti o'chib, junjikib Zaburni o'qib o'tirar edi. Tong otishi bilan yana kibor ayol qiyofasiga kirar, tag'in ko'chaga otlanar, o'yin-kulgi qilar va sal-pal ko'ngilxushlik ato qiladigan har ishga bosh suqib ko'rardi. U qaddi-qomati kelishgan g'aroyib ayol edi. Uning oltin rang va sal kumushtob sochlari tizzasidan pastroqqa tushib turardi, lekin uni hech kim chiroylik deb aytolmasdi. Faqat ko'zlarigina e'tiborni tortardi. Ko'zlarining o'zi emas, (kichkina ko'zlari kulrang edi) hammadan ham ko'ra uning o'tkir, behad xotirjam, g'amgin-u o'ychan qarashlari go'zal edi. Hatto tili har qanday behuda gaplarni gapirib turgan mahalda ham, ko'z qarashlari g'alati porlar edi. U juda yaxshi kiyinardi. Pavel Petrovich uni bir ziyofatda uchratib qoldi-da, mazurkaga¹ raqsga tushdi. Raqs vaqtida u bir og'iz ma'noli so'z aytmadi. Pavel Petrovich unga oshiq-u beqaror bo'lib qoldi. Muvaffaqiyat qozonib, o'rganib qolgan Pavel Petrovich bu borada ham tezda maqsadiga erishdi, ammo osonlik bilan muddaoga ye-

¹ Mazurka – polyak xalq raqsi.

tish Pavel Petrovichning ko'nglini sira sovutmadi. Aksincha, bu xotinga u yanada qattiqroq bog'landi. Ayol, hattoki jon dili bilan taslim bo'lganida ham Pavel Petrovichning nazarida unda qandaydir muqaddas va hech kim muyassar bo'lolmaydigan yana bir nima qolganday bo'lar edi. Go'zal xonimning qalbida yana nimalar bor, bu – yolg'iz Xudoga ayon! Go'yoki ayol o'ziga ham noma'lum qandaydir sirli kuchlar ixtiyorida edi. Bu yashirin kuchlar uni har maqomga solib o'ynatar, kichkinagina aqli esa ularning orzusiga qarshi turolmasdi. Ayolning fe'l-atvori ham antiqa edi. Erining hadik-sirashi jo'yali bo'lgan xatlarni u o'ziga butunlay yot odamga yozganday yozar edi. Uning muhabbati esa g'am-g'ussaga aylanardi, chunki yaxshi ko'rgan kishisi bilan o'ynab-kulmas va hazillashmas, suhbatini angrayib tinglar hamda unga anqayib qarardi. Ba'zan uning to'satdan anqayishi dahshatga aylanardi. Shundan keyin ayolning basharasi o'liknikiday oqarar va yovvoyi bir tusga kirardi. U yotog'iga kirib, eshikni ichkaridan berkitar, oqsochi esa, kalit teshigiga qulog'ini qo'yib tinglasa, uning o'ksinib yig'lagan tovushini eshitar edi. Pavel Petrovich Kirsanov bir martagina emas, balki ko'p marotaba bo'lgan shirin uchrashuvlardan keyin uyiga qaytayotib, butkul muvaffaqiyatsizlikka uchragandan keyingina yurakda paydo bo'ladigan achchiq alamni his qilardi. «Yana men nimani istayman?» deb u o'z-o'zidan so'rardi, yuragi esa, hamon siqilardi. U bir kuni xonimga sfinks¹ surati solingan bir uzuk hadya qildi.

– Bu nima? – deb so'radi u. – Sfinksmi?

¹ Sfinks – bilib bo'lmaydigan odam.

– Ha, shu sfinks siz bo‘lasiz, – dedi Kirsanov.

– Men? – deb so‘radi u va Kirsanovga sirli nazar tashladi. – Buning men uchun iftixorli ekanligini bilasizmi? – deb qo‘shib qo‘ydi, uning qarashi bo-yagidek qandaydir g‘alati edi.

Knyaginya R. uni, hatto sevgan chog‘ida ham yori bilan musohiblik Pavel Petrovich uchun og‘ir edi. Lekin xonim undan sovigandan so‘ng (bu hodisa juda tez ro‘y berdi), u jinni bo‘layozdi. U azoblanar-u rashk qilar, ayolga tinchlik bermas va doim ma‘shuqasining ketidan yurgani-yurgan edi. Oshig‘ining soyaday ergashishi knyaginyani bezor qildi va u chet elga ketib qoldi. Pavel Petrovich, oshna-og‘aynilarining iltimosi-yu boshliqlarining nasihatiga qaramay, xizmatdan bo‘shadi va knyaginyaning ortidan xorijsa jo‘nadi. Pavel Petrovich goh xonimning iziga tushib, goh jo‘rttaga uni ko‘zdan yo‘qotib, to‘rt yilcha musofirchilikda umr kechirdi. U o‘z-o‘zidan uyalar, jur‘atsizligidan achchig‘lanardi, lekin buning hech qanday nafi yo‘q edi. Ma‘shuqasining sirli, deyarli bema‘ni, lekin jozibador qiyofasi Pavel Petrovichning qalbida juda chuqur iz qoldirgan edi. Pavel Petrovich Baden¹ shahrida nima bo‘ldi-yu u bilan yana avvalgiday osh-qatiq bo‘lib qoldi, go‘yoki xonim unga ilgarigidan ko‘ra ko‘proq oshiq-u beqarorday tuyilar edi... Ammo oradan bir oy o‘tgach, ish pachava bo‘ldi, alanga bir lovulladi-yu keyin butkul so‘ndi-qo‘ydi. Knyaginyadan ayriliq muqarrarligiga ko‘zi yetgandan so‘ng Pavel Petrovich go‘yoki shunday xotin bilan do‘stlashish mumkin-day, jilla qursa uning do‘sti bo‘lib qolishga urinib

¹ Baden Avstriyadagi kurort joyi. Bu yerga rus boylari davolanish uchungina emas, balki kayf-safo qilish uchun borib yurganlar.

ko'rdi... Xonim esa Baden shahridan sekingina juftakni rostladi va o'shandan beri Kirsanovdan qochib yurardi. Pavel Petrovich Rossiyaga qaytib kelgach, burungicha davr surishga urinib ko'rdi, ammo endi hayoti ilgarigiday iziga tushmadi. U xuddi zaharlangan kishidek u yoqdan-bu yoqqa tentirab yurdi, sayohat ham qilib ko'rdi, o'zining kibor odatlarini ham yo'qotmadi, ikki-uch xotinni o'ziga moyil qilganligi bilan maqtansa bo'lar edi, lekin u endi na o'zidan va na boshqalardan yaxshilik kutar, hatto bunga urinib ham ko'rmasdi. U qaridi, sochlari ham oqardi. Kechqurunlari klubda o'tirish, o'z-o'zidan siqilish, o'zi singari so'qqaboshlar bilan bo'lmag'ur bahslashuvlar zaruratga aylanib qoldi. Ma'lumki, bular yaxshilik alo-mati emas. U uylanishni xayoliga ham keltirmasdi, albatta. Shu tariqa ko'ngilsiz, foydasiz, o'n yil – tez, nihoyatda tez o'tib ketdi. Hech bir joyda vaqt Ros-siyadagidek tez o'tmaydi. Qamoqxonada esa vaqt yanada tezroq odimlaydi, deb aytadilar. Kunlar-dan bir kun klubda tushlik qilib o'tirganida, Pavel Petrovich knyaginiya R. ning vafoti haqidagi xaba-rini eshitdi. U Parijda yarim jinni bo'lib qolay degan holda olamdan ko'z yumibdi. Shunda Pavel Petro-vich stoldan turdi-da, klub ichida anchagacha u yoqdan-bu yoqqa yurdi, ba'zan qartabozlar yoniga kelib, g'o'dayib turdi, lekin uyiga odatdagi vaqtdan oldin qaytmadi. Ko'p o'tmay, u o'z nomiga yozilgan noma oldi. Undan knyaginiyaga hadya qilgan uzugi chiqdi. Knyaginiya uzuk hoshiyadagi sfinks ustiga xoch chizib quyibdi-da, Pavel Petrovichga sirning manosi ana shu deb aytishga amr qilibdi.

Bu voqea 48-yilning boshida, ya'ni Nikolay Pet-rovichning xotini o'lib, Peterburgga kelgan vaqti-

da sodir bo'ldi. Pavel Petrovich qishloqqa ko'chib chiqqandan beri ukasi bilan deyarli ko'rishmagan edi, chunki Nikolay Petrovichning to'yi Pavel Petrovichning knyaginya bilan endigina tanishgan vaqtiga to'g'ri kelgan edi. Pavel Petrovich xorijdan qaytib kelganidan keyin, ukasinikida bir-ikki oy mehmon bo'lish va uning baxtli hayotini ko'rish niyatida unigiga keldi-yu, lekin bir haftadan ortiq turolmadi. Aka-ukaning ahvoli bir-birini kidan juda farq qilardi. Ammo 48-yilda bu farq kamaydi, chunki Nikolay Petrovich xotinidan ajraldi. Pavel Petrovich esa o'zining ma'shuqasi haqidagi xotiralardan mahrum bo'ldi. Knyaginya o'lgandan keyin u haqda o'ylamaslikka urinardi. Nikolayda esa to'g'ri o'tkazilgan hayotning izi qolgan, o'g'li ko'z oldida o'sib borar edi. Pavel esa, aksincha, so'qqaboshligicha yoshlik davri o'tib, istiqboli xira, dudmal umidga o'xshash pushaymonlar, pushaymonga o'xshash umidlar bo'ladigan davrga, ya'ni yoshlik o'tib, qarilik hali kelib yetmagan bir vaqtga qadam qo'ya boshlagan edi.

Bu davr boshqalardan ham Pavel Petrovich uchun og'irroq edi, chunki u o'tmishi bilan birga butun hayotini ham qo'ldan boy bergan edi.

Bir kuni Nikolay Petrovich akasiga:

– Men endi seni Marinoga taklif qilmayman (u o'z qishlog'ini xotinining hurmati uchun shu nom bilan atagan edi). U yerda marhuma tiriklik vaqtida ham zerikar eding, endi bo'lsa diqqatpazlikdan o'lasan, – degandi.

Pavel Petrovich unga javoban:

– Men u vaqtlarda tentak va hovliqma edim, endi aqlliroq bo'lmagan bo'lsam ham ancha bosilib qoldim. Hozir, aksincha, agar sen xo'p desang, butunlay senikiga ko'chib borishga tayyorman, – dedi.

Javob o'rniga Nikolay Petrovich uni quchoqlab oldi. Ammo Pavel Petrovich o'zining bu niyatini amalga oshirgunicha bir yarim yil o'tib ketdi. Lekin qishloqqa ko'chib kelganidan keyin, hatto Nikolay Petrovich o'g'li bilan uch yil Peterburgda yashagan vaqtda ham u qishlog'ini tashlab ketmadi. U kitob o'qishga kirishdi, ko'proq inglizcha o'qirdi, umuman butun hayotini inglizcha tuzgan edi. Pavel Petrovich qo'ni-qo'shnilari bilan ham kamdankam uchrashar va faqat saylovlargagina borar edi. Saylovlarda esa aksar sukut saqlar va ba'zi vaqtlardagina eskilik tarafdori bo'lgan zamindorlarni o'zining liberallarga¹ xos qiliqlari bilan qo'rqitar, ammo yangi bo'g'in vakillariga yaqinlashmas edi. Eskilik tarafdorlari ham, yangilik tarafdorlari ham uni mutakabbir deyishar, lekin uning ajoyib kiyorlarga xos odatlari va g'alabalari to'g'risidagi hikoyalari, po'rim kiyingani, ko'zga ko'ringan musofirxonaning hashamdor xonasini band etgani, shohona tushlik qilgani va bir safar, hatto Lyudovik-Filippnikida² Vellington³ bilan bir dasturxon

¹ Liþerallar – Liberalizm (burjua parlament tuzumi va burjua erkinliklari tarafdorlarini birlashtirgan, proletar inqiloblar davrida oshkora ravishda ishchilar sinfi va mehnatkashlar ommasining manfaatlariga qarshi kurashgan g'oyaviy-siyosiy oqim) tarafdorlari.

² Lyudovik Filipp (1773–1850-yillar) fransuz qiroli. U 1830-yilgi iyul inqilobi vaqtida xalq g'alabasidan so'ng burjuaziya tomonidan taxtga o'tqazilgan. 1848-yilgi inqilob davrida taxtdan tushirilgach, Angliyaga qochgan va o'sha yerda vafot etgan.

³ Vellington, Artur (1763–1850-yillar) – ingliz sarkardasi va davlat xodimi. U Vater Loo yonida 1814-yilning 18-iyunida bo'lgan urushda birlashgan ittifoq qo'shiniga qo'mondonlik qilgan. Bu jangda fransuz qiroli Napoleon mag'lubiyatga uchrab, butkul inqirozga yuz tutgan edi.

atrofida o'tirgani, oro beradigan buyumlari solingan asl kumush qutichasi-yu safar vannasini o'zi bilan birga olib yurgani; undan qandaydir «ajoyib» xushbo'y atir hidi kelib turgani, qartaga usta bo'lsa-da, doim yutqazgani va nihoyat; chin oriyatli odamligi uchun ham hurmat qilardilar. Xonimlar uni g'aroyib savdoyi kishi deyishar, biroq uning xotinlar bilan ishi yo'q edi...

Arkadiy, hikoyasini tamomlar ekan:

– Ana, ko'rdingmi, Yevgeniy, amakimdan xafa bo'lishing aslo to'g'ri emas-da! Uning otamni necha martaba balolardan qutqarganini, o'zining bor-yo'q pullarini unga berganini hali men senga aytganimcha yo'q. Sening xabaring bo'lmasa kerak, ularning mulki taqsimlanmagan, shunday bo'lsayam, u hammaga yordam qilishga tayyor va shu bilan birga doim dehqonlar yonini oladi. Biroq shunisi borki, dehqonlar bilan so'zlashganida, af-tini burishtirib, atir hidlab turadi... – dedi.

Bazarov Arkadiyning so'zini bo'lib:

– Turgan gap, asabiy-da, – dedi.

– Balki shundaydir, lekin uning ko'ngli bo'sh, rahmdil-u, lek beaql emas. U menga qanday yaxshi maslahatlar berardi, ayniqsa, xotin-qizlar bilan bo'ladigan munosabatlar to'g'risida.

– Ha! Sutdan og'zi kuygan qatiqni ham puflab ichadi. Buni biz juda yaxshi bilamiz!

Arkadiy so'zida davom etdi:

– Xullas, u sho'rpehana odam, menga ishon, uni tahqirlash gunoh, – dedi.

Bazarov unga-e'tiroz bildirdi:

– Kim uni tahqirlayapti, har holda o'zining butun umrini xotin-qizlar ishqiga sarf qilib, bu yo'l-dagi harakatlari chippakka chiqqach, hayotidan aynib, ruhi tushib hech qanday, ishga yaroqsiz

bo'lib qolgan bunday kishi erkak zotidan emas. Sen uni sho'rpeshana deyapsan, albatta, bu senga oydinroq, biroq uning miyasidan tentaklik batamom chiqib ketgani yo'q. Imonim komilki, u o'zini bekorga ishbilarmon kishi deb o'ylamaydi, chunki Galinyashkani¹ o'qiydi va har oyda bir karra dehqonni jazodan ozod qiladi.

– Ha, xo'p, lekin sen uning tarbiyasi-yu u yashagan davrni nazarga olsang-chi... – dedi Arkadiy.

– Tarbiyami? – dedi uning so'zini ilib olib Bazarov. – Odam o'zini-o'zi tarbiya qilmog'i lozim. Masalan, aytaylik, aqalli men kabi... Endi davr masalasiga kelsak, nima uchun men davrga tobe bo'lay? Yaxshisi, davr menga tobe bo'lsin. Yo'q, birodar, bularning bari beboshlig-u ma'nisizlik! Er-xotin o'rtasida qanday sirli munosabat bo'lishi mumkin? Biz fiziologlar bu munosabatlarning nimaligini bilamiz. Sirli ko'z qarashlar degani ham behuda gap. Ko'z anatomiyasini bir boshdan sinchiklab o'qib ko'rsang, o'zing ham buning behudaligiga amin bo'lasan. Hammasi xom xayol, safsata, sarob, xolos. Yur, yaxshisi, qo'ng'izni tomosha qilaylik.

Shundan keyin ikkovlon Bazarovning hujrasiga kirishdi. Uydan arzon tamaki isiga qorishiq tibbiyotdagi jarrohlik hidi kelib turar edi.

Pavel Petrovich ukasi bilan sarkor o'rtasida bo'layotgan suhbatda ko'p o'tirmadi. Qotma-yu novcha mayingina sil ovoz va dog'uli ko'z sarkor Nikolay Petrovichning har bir gapiga: «Kechirasiz,

¹ Galinyashka – fransuzcha jurnal.

bor gap-ku», deb javob qilar, dehqonlarni piyonista va o'g'ri qilib ko'rsatishga tirishardi. Yaqindagina yangi usulda qurilgan xo'jalik yog'lanmagan aravaning g'ildiragidek g'ijirlar va nam yog'ochdan qo'lda uquvsiz usta yasagan kursiday qirsillab turardi. Nikolay Petrovich unga xafa bo'lmasa ham, lekin ko'pincha oh tortar va chuqur o'yg'a tolar edi. U ishning pulsiz olg'a bormasligini sezar, biroq pulining hammasi yeb bo'lingan desa bo'lardi. Arkadiy to'g'ri gapirgan edi: Pavel Petrovich o'z ukasiga ko'p yordam qilgan. U ukasining pulga muhtojlik sezib, vaziyatdan chiqib ketish uchun chora izlab, bosh qotirayotganini ko'rib, astagina deraza oldiga keladi-da, qo'lini cho'ntagiga tiqib: «mais je puis vous donner de l'argent»¹, deb g'o'ng'irlab, ukasiga pul berib ketar edi. Ammo bugun o'zining yonida hemirisi bo'lmagani uchun u o'zini bir chetga tortishni ma'qul ko'rdi. Xo'jalik ishlaridagi janjallar uni qayg'uga solardi. Shu bilan birga, ukasining serg'ayrat-u serharakatligiga qaramay, u doim unga ishni biroz noto'g'ri yurgizayotganday tuyilar, lekin xatosini ko'rsatib berishga qodir emas edi. «Ukamning tajribasi yetarli darajada emas-da, uni aldashyapti», deya o'zicha muhokama qilardi. Nikolay Petrovich esa, aksincha, akam juda tajribali deb o'ylar va hamisha undan maslahat so'rardi. U akasiga: «Mening tabiatim yumshoq, bo'sh, butun umrimni qorong'i burchakda o'tkazgan odamman, sen esa ko'p odam ko'rgansan, ularni yaxshi ajratasan, ko'zing lochinining ko'ziday o'tkir», der edi. Pavel Petrovich bu so'zlarga javob berish o'rniga teskari o'girilar, ammo ukasining fikrini rad qilmasdi.

¹ «Mais je puis vous donner de l'argent» – shunday bo'lgach, men senga pul bera olaman. (Frans.)

Pavel Petrovich ukasini o'z xonasida qoldirib, hovlini ikkiga ajratgan yo'lakdan yurib, pastgina eshik yoniga kelgach, o'ylanib to'xtab qoldi, mo'ylabini burab, eshikni taqillatdi.

Ichkaridan Fenichkaning:

– Kim u? Kiravering, – degan ovozi eshitildi.

– Bu men, – dedi Pavel Petrovich va eshikni ochdi.

Fenichka bolasini ushlab o'tirgan kursisidan irg'ib turdi va uni darrov shu yerda turgan oqsoch qizga berib, shosha-pisha ro'molini to'g'riladi. Oqsoch qiz esa bolani darrov uydan olib chiqib ketdi.

– Kechirasiz, xalaqit berdim chog'i, – deb gap boshladi Pavel Petrovich Fenichkaga qaramasdan, – sizdan bir iltimosim bor edi... bugun shaharga odam yubormoqchilar shekilli... menga ko'k choy olib kelishni buyurtirsangiz, deb edim...

– Xo'p, qancha buyuradilar? – so'radi Fenichka...

– Yarim qadoq bo'lsa yetar deb o'ylayman, – dedi Pavel Petrovich va tevarakka bir ko'z yugurtirdi, so'ng nigohi Fenichkaning yuziga qadaldi. – Uyningiz o'zgarib qolibdimi? – dedi va Fenichkaning bu gapni tushunmaganini sezib, – mana bu pardalar, – deb pardalarga ishora qilib qo'ydi.

– Ha, pardalar, Nikolay Petrovich in'om etdilar, osganimizga ancha bo'ldi.

– Menam ko'pdan beri bu yerga kirganim yo'q edi. Endi hujrangiz ancha ko'rkam bo'libdi.

– Nikolay Petrovichning marhamatlari bilan, – deb shivirlab qo'ydi Fenichka.

Pavel Petrovich muloyim, lekin jilmaymasdan:

– Ilgarigi yon hujradan ko'ra, bu yer sizga qulay bo'lsa kerak-a? – deb so'radi.

– Albatta.

- Sizning o‘rningizga kimni qo‘yibdilar?
- Hozir u yerda kir yuvadigan xotinlar turadi.
- Shundaymi?

Pavel Petrovich jim bo‘lib qoldi: «Endi ketar», deb o‘yladi Fenichka, lekin u ketmadi. Fenichka Pavel Petrovichning oldida barmoqlarini o‘ynab, qotib qolganday turar edi.

Nihoyat, Pavel Petrovich:

– Nima uchun chaqalog‘ingizni olib chiqishni buyurdingiz? Men bolalarni yaxshi ko‘raman, uni bir ko‘rsatsangiz, – dedi yana.

Fenichka quvonch-u uyatdan qip-qizarib ketdi. U Pavel Petrovichdan qo‘rqardi, chunki Pavel Petrovich u bilan hech vaqt so‘zlashmas edi.

– Dunyasha, – Fenichka oqsochini chaqirdi-da, – Mityani bu yoqqa olib keling (u uydagilarning hammasini sizlardi). Ha, aytganday shoshmay turing, ko‘ylak kiydirish kerak, – dedi va eshikka qarab yurdi.

– Mayli, baribir emasmi, – dedi Pavel Petrovich.

– Men hozir, – deb javob berdi Fenichka va tezda chiqib ketdi.

Pavel Petrovich xonada yolg‘iz qolgach, atrofga boshqacha nazar bilan qaray boshladi. Pastakkinay-kichkinagina hujra toza-ozoda, saranjom-sarishta edi. Uyda gazak o‘t, limon va yaqinda bo‘yalgan poldan buyoq hidi kelardi. Devor oldida toj shaklidagi kursilar tizilib turibdi. Bu kursilar marhum general tomonidan Polshaga qilingan yurish vaqtida sotib olingan edi. Uyning bir burchagida pashshaxona tutilgan belanchak, uning yonida qopqog‘i yumaloq tunuka sandiq turipti. Narigi burchakda Nikolay Chudotvorekning katta, qora surati oldida shamchiroq yonar edi.

Avliyoning ko'krigidagi yong'oqday kichkinagina chinni tuxumcha qizil tasma bilan osib qo'yilgan. Deraza tokchalarida bulturgi murabbolar solingan og'zi mahkam bog'langan ko'm-ko'k shisha idishlar tizilib turibdi, ularning qog'oz qopqoqlari ustiga Fenichkaning o'zi yirik harflar bilan «Qorag'at» deb yozib qo'ygan edi. Nikolay Petrovich, ayniqsa, shu murabboni yaxshi ko'rardi. Uzun ip bilan shipga osib qo'yilgan qafas ichida jing'archa hadeb chirqillab sayrardi, uning harakatidan qafas doim chayqalar va undan tiq-tiq etib, kanop urug'i polga to'kilib turar edi. Ikki deraza orasidagi kichkina javon ustida Nikolay Petrovichning o'tkinchi bir rassom chizib bergan turli holatdagi xunukkina suratlari osilig'liq edi. Xuddi o'sha yerda Fenichkaning mutlaqo beo'xshov surati ham ilib qo'yilgan, qora rom ichida qandaydir kulib turgan beko'z basharadan bo'lak hech nima ko'rinmas edi. Fenichkaning surati ustida kavkazcha burka kiygan, ignalar qadab qo'yish uchun ipakdan qilingan va peshanasigacha tushib turgan yostiqchasi tagidan dahshat bilan qovog'ini solib, uzoq kavkaz tog'larini tomosha qilib turgan general Yermolovning¹ surati osig'liq edi.

Oradan besh daqiqacha vaqt o'tdi. Xonadan qushning shitir-shitir va shivir-shiviri eshitildi. Pavel

¹ Yerlomov, Aleksey Petrovich (1777–1861-yillar) – 1816-yildan 1827-yilgacha Kavkaz qo'shiniga qo'mondonlik qilgan rus generali. Taxtga Nikolay I o'tirganidan so'ng, Yerlomov dekabristlarga (1825-yilning 14-dekabrida hukumat siyosatiga qarshi yashirin tashkilot a'zolari davlat to'ntarishi qilishga urinib, qo'zg'olon ko'tarishgan. Uning ishtirokchilari o'zlarini shunday ataganlar) xayrixoh deb shubha qilingani uchun Kavkazdan qaytarilganidan so'ng umrini behuda o'tkazgan.

Petrovich javondan Masalskiyning Strelsov¹ nomli kirlanib ketgan tomini olib varaqladi. Eshik ochilib, uyga Mityani ko'tarib, Fenichka kirib keldi. U Mityaga yoqasiga kashta tikilgan qizil ko'ylak kiygizgan, sochlarini taragan, betlarini artgan edi. U harsillar, barcha sog' bolalar singari hadeb qo'llarini yozar va butun gavdasi bilan olg'a talpinar edi. Ohorli ko'ylak unga yoqqan bo'lsa kerakki, uning momiqday gavdasidan xursandlik alomati aks etib turardi. Fenichka o'z sochlarini ham tarab-tuzatib olgan va boshiga boshqa yaxshiroq ro'mol o'ragan edi. Lekin u ilgari holicha tursa ham bo'lardi. Darvoqe, qo'liga sog'lom bola ko'tarib turgan chiroyli yosh onadan jozibaliroq mavjudot dunyoda bo'lishi mumkinmi? Pavel Petrovich muloyimgina qilib:

– Qanday do'ndiq bola-ya, – dedi va ko'rsatkich barmog'ining uzun tirnoqlari bilan Mityaning baqbaqasini qitiqlab qo'ydi. Bola sariq chumchuqqa qarab kula boshladi.

Fenichka yuzini bolasiga yaqin keltirib, uni salpal silkib qo'yib:

– Bu kishi amaking bo'ladi, – dedi.

Shu paytda Dunyasha tamaki chekish uchun yoqilgan shamni chaqaga o'rnatib, asta deraza tokchasiga qo'ydi.

– Necha oylik bo'ldi? – deb so'radi Pavel Petrovich.

– Olti oylik, yaqinda, o'n birinchi sanada, yettinchi oyga qadam qo'yadi.

– Sakkizinchi oyga emasmi, Fedosya Nikolaevna? – deb gapga aralashdi Dunyasha uyalibroq.

– Yo'q, yettinchi oyga. Voy seni qara! – Bola yana kuldi, keyin sandiqqa tikildi-da, birdaniga

¹ Rus yozuvchilaridan Masalskiyning (1802 – 186-yillar) realistik romani.

onasining burni-yu labiga changal soldi. Fenichka uning qo'lini yuzidan olmasdan: – juda sho'x-da, – deb qo'ydi.

– Xuddi ukamning o'zi-ya, – dedi Pavel Petrovich.

Fenichka ichida: «Bo'lmasa kimga o'xshasin?» deb qo'ydi.

Pavel Petrovich go'yo o'zi-o'ziga gapirganday so'zini davom ettirib:

– Ha, quyib qo'ygandek o'zi, – dedi va Fenichkaga boshdan-oyoq sinchkov va ma'yus nigoh tashladi.

Fenichka shivirlab:

– Bu kishi amaking bo'ladi, – deb takrorladi.

Shu payt birdaniga Nikolay Petrovichning:

– Iy-ye, Pavel! Shu yerda ekansiz-ku, – degan to-vushi eshilib qoldi.

Pavel Petrovich shoshib orqasiga qaradi-da, qovog'ini soldi, ammo ukasi unga shu qadar xur-sand va muloyim boqar ediki, uning kulib javob berishdan bo'lak iloji qolmadi:

– O'g'ling ajoyib, – dedi va soatiga qarab qo'ydi. – Men bu yerga choy masalasida kirgan edim.

Pavel Petrovich hech nimaga e'tibor qilmaganday bo'lib, darhol uydan chiqib ketdi.

Nikolay Petrovich Fenichkaga qarab:

– O'zi kirdimi? – deb so'radi.

– Ha, o'zlari, eshikni taqillatib, kirib keldilar.

– Xo'sh, Arkasha-chi, sening oldingga boshqa kirgani yo'qmi?

– Boshqa yo'qlamadi. Yon hujraga ko'chib chiqsam qanday bo'larkin, Nikolay Petrovich?

– Nima sababdan?

– Hozircha yaxshiroq bo'lasmikan deyman-da.

Nikolay Petrovich biroz duduqlanib:

– Yo'q, – dedi va peshanasini artdi, – ilgariroq shunday qilish kerak... Salom, pufakcha, ishlar